

Briefrapport

Effectiviteit van de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie op scholen

J. Lammers, S. Onrust, D. Sartorius. Trimbos-instituut, juni 2020

Aanleiding

De directie Voeding, Gezondheidsbescherming en Preventie van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft in het kader van het drugspreventiebeleid gericht op scholieren de vraag of er aanwijzingen zijn of de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie op scholen effectief en daarom zinvol is. Om deze vraag te kunnen beantwoorden heeft het opdracht gegeven om een literatuuronderzoek uit te voeren, waarbij de resultaten van alle beschikbare (inter)nationale onderzoeken uit een bepaalde periode nader geanalyseerd worden.

Alvorens een dergelijke literatuurstudie uit te voeren is het de vraag of er voldoende literatuur beschikbaar is. Ongeveer tien jaar geleden is er door Trimbos-instituut een literatuurscan uitgevoerd naar de inzet van ervaringsdeskundigen bij middelenpreventie. Er bleek toen onvoldoende literatuur beschikbaar te zijn om overtuigende conclusies te kunnen trekken. De vraag is of er nu tien jaar later voldoende (nieuwe) nationale en internationale literatuur beschikbaar is om een literatuuronderzoek te kunnen uitvoeren. Daarom is er vanuit Helder op School van het Trimbos-instituut opnieuw een literatuurscan uitgevoerd. Deze scan is uitgevoerd in de maanden mei en juni 2020.

Doel en doelgroep

Het uitvoeren van een literatuurscan naar nationale en internationale gepubliceerd en niet-gepubliceerd onderzoek naar de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie op scholen; en op basis van deze literatuurscan bepalen of een literatuuronderzoek naar de effecten van de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie onder jongeren mogelijk is.

Het uiteindelijke doel van het literatuuronderzoek is om uitspraken te kunnen doen over de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie. Indien er niet voldoende literatuur beschikbaar zou zijn over de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie is er in de literatuursearch ook gekeken naar de inzet van ervaringsdeskundigen bij alcoholpreventie. Met als doel mogelijke conclusies te kunnen trekken over de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie.

Methode

De literatuurscan bestond uit de volgende onderdelen:

1. Literatuursearch naar gepubliceerd en niet-gepubliceerd onderzoek (zoals proefschriften) in de periode 2000 – 2020 over de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie onder jongeren, o.a. via scholen.

De volgende databases zijn hierbij gebruikt: PsycInfo, ERIC, Sociological Abstracts.

Omdat er geen eenduidige Engelse term is voor “ervaringsdeskundigheid” is gekozen voor een brede zoekstrategie, waarin verschillende aspecten van ervaringsdeskundigheid zijn meegenomen en is gezocht naar zowel sleutelwoorden als woorden in de tekst. Een overzicht van de gehanteerde zoektermen is weergegeven in tabel 1.

Tabel 1: Gebruikte zoektermen

Ervaringsdeskundigheid	role model OR expert* OR experiential expert* OR experience* expert OR peer to peer OR peer-to-peer OR paraprofessional OR mentor OR ex-addict OR counselor OR former addict as member of staff OR recovering substance abuse counselor* OR ex-user testimonial* OR recover* addict* OR Paraprofessional OR ex-addict OR former addict as member of staff OR recovered addict
Peers	Peer Tutoring OR Peers OR Paraprofessional Education OR Role Models OR Counselor Role
Drugsgebruik	drug abuse OR substance abuse OR substance use OR drug use Or Inhalant Abuse OR Polydrug Abuse OR Inhalant Abuse OR Polydrug Abuse
Middelengebruik extra	Drug usage OR Drug Legalization OR Alcohol drinking patterns OR Drug Abstinence OR Drug abuse liability OR drugs interactions OR Drugs tolerance OR Heroin Addiction OR Intravenous Drug Usage OR Marijuana Usage OR Prescription Drugs Misuse OR Tobacco Smoking Or Drug Usage Attitudes OR Alcohol Drinking Attitudes
Preventie	school OR drug prevention OR health education OR drugs education OR health promotion OR Drug Abuse Prevention OR Drug Education OR Persuasive Communication OR Health Promotion OR Educational Programs TI drug abuse prevention OR drug abuse prevention OR drug education OR drug education OR health promotion OR health promotion OR educational program* OR educational program* OR prevent* OR prevent* OR educate* OR educate*
Jongeren	Adolescent* OR school* OR student OR young OR youth OR young adulthood

In eerste instantie is alleen 'druggebruik' in de zoektermen meegenomen, aangezien de onderzoeksvraag zich daarop richtte. Omdat er weinig literatuur is gevonden over alleen drugpreventie zijn ook enkele zoektermen gericht op alcohol, zoals 'alcohol drinking attitudes' en 'alcohol drinking patterns', meegenomen in de literatuursearch (zie tabel 1).

De zoekstrategie heeft in totaal **2.451** publicaties opgeleverd, waarvan 2.130 resultaten in PsycInfo, 22 resultaten in ERIC en 299 resultaten in Sociological Abstracts.

2. Naast de literatuursearch in bovengenoemde databases zijn de literatuurlijsten van relevante publicaties doorgenomen en is contact opgenomen met onderzoekers om ontbrekende literatuur te bemachtigen.

In correspondentie met de onderzoekers van de Amerikaanse studie is gevraagd of zij nog beschikking hadden over andere literatuur verwant aan de inzet van ervaringsdeskundigen. De gedeelde artikelen waren bijna allemaal gericht op peer education en peer support, enkele van de gedeelde artikelen bleken daardoor zijdelings relevant voor het onderwerp. Geen van de studies had echter gebruik gemaakt van daadwerkelijke ervaringsdeskundigen (peer educators die zelf ook ervaring hadden met middelengebruik). Uiteindelijk waren deze studies dus wel een stap dichterbij, maar nog steeds niet direct relevant voor ervaringsdeskundigen, omdat het ging om opgeleide peers die niet perse zelf verslaafd hoefden te zijn geweest.

3. De gevonden publicaties en rapporten zijn beoordeeld op basis van de eisen van de literatuurscan qua doelgroep, onderwerp, setting en gevonden resultaten.

Alle gevonden 2.451 publicaties zijn beoordeeld op relevantie aan de hand van de titel en het abstract. De eerste 250 abstracts zijn door twee onderzoekers beoordeeld om te komen tot een overeenkomstig oordeel. Bij de overige publicaties heeft één onderzoeker de titels en abstracts beoordeeld en is de tweede beoordelaar alleen ingezet bij twijfel over geschiktheid van de publicatie.

Resultaten

De literatuurscan heeft vier relevante onderzoeken opgeleverd. Het betreft alle vier recente onderzoeken, uit 2016, 2018 en 2019. Dat betekent dat er voor de periode 2000-2015 geen relevante onderzoeken zijn gevonden. Er zijn twee gepubliceerde onderzoeken en twee niet gepubliceerde onderzoeken gevonden, waarbij twee van de vier onderzoeken in Nederland zijn uitgevoerd.

Hieronder worden de bevindingen uit de vier onderzoeken kort beschreven.

Amerikaanse studie: 'A framework for integrating young peers in recovery into adolescent substance use prevention and early intervention.'

In 2019 is onderzoek gedaan naar de bijdrage die ervaringsdeskundigen kunnen leveren bij de implementatie van een programma gericht op preventie en vroege interventie (Project Amp). Het SBIRT (Screening, Brief Intervention, Referral to Treatment) framework is een veelbelovende aanpak voor de implementatie van preventie- en interventieprogramma's. In de uitvoering wordt meestal gebruik gemaakt van gezondheidsprofessionals die een korte screeningslijst over alcohol- en drugsgebruik nalopen en op basis van de resultaten een korte 'interventie' leveren in combinatie met de mogelijkheid tot tips voor verdere behandeling of hulp als dit nodig blijkt.

Er zijn verschillende barrières bekend bij de implementatie middels het SBIRT-framework, zoals de beschikbare kennis en kunde, gekwalificeerd personeel, verwijsmogelijkheden, screeningsmogelijkheden, vervolgafspraken en verbinding met beschikbare diensten voor jongeren. Er bestaan al adaptaties in verschillende onderzoekssettings om deze barrières tegen te gaan.

Deze studie keek naar de mogelijkheid om de voordelen van peer support, zoals inlevingsvermogen, het kunnen delen van ervaringen of het geven van steun, te implementeren in een SBIRT-aanpak. Over de inzet van peer support in preventie en vroege interventie gericht op middelengebruik is nog weinig bekend. Enkele onderzoeken ondersteunen wel de mogelijke waarde van niet-klinische voorlichting.

Project Amp probeert de voordelen van peer support in SBIRT te implementeren door ervaringsdeskundigen van vergelijkbare leeftijd op te leiden tot 'mentoren' die de interventie brengen. Het is de eerste keer dat in een SBIRT programma gebruik wordt gemaakt van jong volwassenen, niet medisch opgeleide ervaringsdeskundigen om de korte interventie te implementeren. Er is een kleine interventie opgezet gebaseerd op mentorschap, geïmplementeerd door young adult peers (mentoren van 18-28 jaar).

Project Amp bestaat uit 4 sessies verspreid over 4 tot 8 weken op scholen of in andere community settings waar jongeren (13-17) samenkomen. Aan de hand van semigestructureerde activiteiten en discussies werden verschillende onderwerpen besproken, zoals: persoonlijke doelen, sociale steun, strategieën voor stressreductie, risicofactoren op het welzijn, groepsdruk, feiten en fabels over alcohol en drugs en familierelatie. Het doel was om tijdens de interventie de ruimte te bieden een

band op te bouwen met de mentoren, tijdens de sessies lag de nadruk op vertrouwen en engagement.

De resultaten laten zien dat jonge peer-mentoren een effectieve bijdrage kunnen leveren in het betrekken van de jongeren bij discussies en het geven van steun bij alcohol- of druggerelateerde problemen. Jonge peer mentoren kunnen belangrijk zijn in het ondersteunen van preventieprogramma's in deze settings. De rol van de mentoren is ook voor henzelf van toegevoegde waarde en heeft een positief effect op hun eigen hersteltraject.

Paquette, K. L., Winn, L. A. P., Wilkey, C. M., Ferreira, K. N., & Donegan, L. R. W. (2019). A framework for integrating young peers in recovery into adolescent substance use prevention and early intervention. *Addictive behaviors, 99*, 106080

Onderzoek Stichting Voorkom

In 2016 heeft de Universiteit van Amsterdam onderzoek gedaan naar de effecten van de inzet van ervaringsdeskundigen van Stichting Voorkom op verschillende voorspellers van drugsgebruik bij 965 leerlingen uit het derde jaar van het voortgezet onderwijs. In het onderzoek werden vier groepen met elkaar vergeleken. De eerste groep kreeg 3 lessen over drugs aangeboden zonder de inzet van een ervaringsdeskundige. De tweede groep kreeg ook 3 lessen, maar in deze groep bestond de laatste les uit een gesprek met een ex-drugverslaafde. De derde groep kreeg alleen de les met de ervaringsdeskundige en in de vierde groep was de controle groep. In deze groep werden alleen de vragenlijsten afgenomen zonder interventie. De nameting werd direct na de laatste les afgenomen. In de vragenlijst werd gevraagd in hoeverre de leerlingen zich bewust waren van het risico op verslaving, in welke mate de leerlingen positieve en negatieve consequenties verbinden aan drugsgebruik, de attitude ten opzichte van drugsgebruik, de mate waarin de leerlingen denken dat zij in staat zijn groepsdruk te weerstaan en de intentie om drugs te gebruiken. Uit de resultaten bleek dat de inzet van een ervaringsdeskundige leidde tot meer bewustzijn van het risico op verslaving (blowen en harddrugs), een associatie met minder positieve consequenties (blowen) en meer negatieve consequenties (blowen en harddrugs) en een lagere intentie om te gebruiken (blowen). Doordat de nameting direct na de laatste les is afgenomen, is niet duidelijk of deze effecten ook behouden blijven op langere termijn en daadwerkelijk bijdragen aan het verminderen van drugsgebruik onder jongeren.

Pilotonderzoek Be Wise Think Twice

In 2016 heeft het Trimbos-instituut een pilotonderzoek uitgevoerd naar de lessenserie Be Wise Think Twice (BWTT), onderdeel van Helder op School. Deze lessenserie voor leerlingen van het vso cluster 4 heeft als doel de leerlingen bewust te maken van de risico's van middelengebruik en daarmee hun houding ten opzichte van middelengebruik op een gunstige manier te beïnvloeden. BWTT bestaat uit vier lessen waarin verschillende werkvormen zijn gebruikt, zoals uitleg door de docent, klassikale discussie, individuele invuloefeningen en beeldmateriaal. De rode draad in de interventie wordt gevormd door een serie van vier korte filmpjes, waarin een jongere vertelt over de problemen die hij heeft gekregen door zijn middelengebruik en wat ertoe heeft geleid dat de jongere uiteindelijk heeft besloten hiermee te stoppen. Er zijn filmpjes beschikbaar van drie verschillende rolmodellen, zodat de docent kan kiezen voor het rolmodel dat het beste aansluit bij de doelgroep. Tijdens het pilotonderzoek is de bruikbaarheid en de werkzaamheid van de lessenserie onderzocht in 8 klassen van 4 verschillende vso-scholen. De bruikbaarheid van BWTT is beoordeeld aan de hand van interviews met docenten (N=6), evaluatieformulieren (N=8) en lesobservaties (N=5). De filmpjes met ervaringsdeskundigen werden als geschikt en bruikbaar beoordeeld omdat ze aansloten bij de leefwereld van de leerlingen. Een indicatie van de werkzaamheid is verkregen door het afnemen van voor- en nametingen bij de leerlingen (N=39). De nameting werd een week na het afronden van de

lessen afgenomen. Hieruit bleek dat de attitude ten opzichte van blowen na afloop van de lessen negatiever was geworden. Op de andere uitkomstmaten (ervaren sociale normen, gedragsintentie en gedrag) werd geen verandering gevonden. Doordat de filmpjes waren ingebed in een lessenserie en er bovendien geen vergelijking is gemaakt met een controlegroep is het niet mogelijk om aan de hand van deze studie conclusies te trekken over het effect van ervaringsdeskundigheid op het drugsgebruik van jongeren.

Onderzoek ex-gedetineerden als ervaringsdeskundigen

In 2018 heeft het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) een literatuuronderzoek uitgevoerd naar de effecten van de inzet van ex-gedetineerden als ervaringsdeskundigen. In dit onderzoek werd geconcludeerd dat er ondanks de wijdverspreide inzet van negatieve rolmodellen en het geloof in de positieve werking daarvan er tot op heden nagenoeg geen wetenschappelijke ondersteuning van voldoende empirisch niveau is gevonden voor de veronderstelde effectiviteit. De onderzoekers vonden één enkele studie die voldeed aan de minimumeisen voor goede evaluaties (voor- en nameting en een controlegroep). In deze studie werd echter vooral gekeken naar het beeld dat de respondenten hadden van ex-gedetineerden en niet op eventuele effecten op gedrag, waardoor op basis van deze studie geen uitspaken gedaan kunnen worden over de effectiviteit met betrekking tot criminaliteitspreventie. Daarnaast werden nog drie studies gevonden waarin preventieprogramma's voormalig gedetineerden of andere negatieve rolmodellen werden geëvalueerd. Uit deze studies bleek dat de programma's over het algemeen positief werden beoordeeld. Ook werden er voorzichtige aanwijzingen gevonden van positieve resultaten. Door de onderzoeksopzet van deze studies was het echter niet mogelijk om harde conclusies te trekken over de effectiviteit.

Resultaten van de studies die gevonden zijn

De studies die deze quick scan voornamelijk naar voren bracht zijn studies over de prevalentie van drugsgebruik en verklarende factoren voor een verhoogd gebruik onder bepaalde subgroepen. Daarnaast richtten veel studies waar 'peer' wel naar voren kwam op peer influence of peer pressure, zich meer op de invloeden van gelijken in het aanzetten tot alcohol- of drugsgebruik (of roken) dan mogelijkheden voor preventie.

Limitaties

Voor het bepalen van de zoektermen is geprobeerd een geschikte Engels vertaling te vinden voor ervaringsdeskundigen. Er is geen één-op-één vertaling beschikbaar, waardoor er meerdere Engelse zoektermen zijn gebruikt die in de buurt komen van het begrip ervaringsdeskundigheid, zoals bijvoorbeeld 'peer-education'. Echter, deze Engelse termen dekken niet geheel de lading van het begrip ervaringsdeskundigheid zoals wij deze definiëren.

Voor de literatuurscan is gebruik gemaakt van de meest vooraanstaande databases, te weten PsycInfo, ERIC en Sociological Abstracts. Niet alle beschikbare databases zijn hierbij gebruikt. Dat kan betekenen dat bepaalde literatuur niet is gevonden. Onze inschatting is dat we geen relevante literatuur hebben gemist hierdoor. In een grootschalige literatuurstudie uit 2016 van Onrust en collega's naar de effecten van schoolprogramma's op roken, alcohol en drugsgebruik is een veel bredere zoekstrategie gehanteerd, maar zijn geen studies naar voren gekomen over de inzet van ervaringsdeskundigen. Bovendien werd in een vergelijkbare studie van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtsbescherming uit 2018, waarin veel meer databases betrokken werden, ook bijna geen relevante publicaties gevonden.

Advies

De literatuurscan naar de beschikbare onderzoeken naar de effectiviteit van de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie heeft weinig relevante onderzoeken opgeleverd. Er zijn in totaal vier onderzoeken gevonden, waaronder twee internationale studies. Het advies is derhalve dat het niet zinvol is om een literatuuronderzoek uit te voeren.

Willen we antwoord krijgen op de vraag of de inzet van ervaringsdeskundigen bij drugspreventie effectief is, dan is meer onderzoek nodig. Het is belangrijk dat dit onderzoek voldoende bewijskracht heeft. Dit betekent dat er sprake is van een vergelijkend onderzoek, waarbij jongeren met elkaar worden vergeleken die wel en niet zijn blootgesteld aan een ervaringsverhaal over drugsgebruik. Om het effect van ervaringsverhalen op het drugsgebruik van jongeren vast te stellen is het noodzakelijk dat het gebruik zelf wordt gemeten en gekeken wordt naar een langere periode (bijvoorbeeld 6 maanden of langer). Er zijn in Nederland verschillende preventieprogramma's waarbij ervaringsdeskundigen worden ingezet. Aanbevolen wordt om onderzoek te doen bij interventies waarvan we weten dat ze veelbelovend zijn, vanwege eerder uitgevoerd onderzoek. Bijvoorbeeld bij het programma Be Wise Think Twice van Helder op School. In het pilotonderzoek (zoals hierboven beschreven) is gekeken naar de werking van het hele programma en niet naar de filmpjes met ervaringsdeskundigen an sich. Onderzoek zou gedaan kunnen worden naar de effectiviteit van specifiek deze filmpjes op de leerlingen. Een ander voorbeeld voor aanvullend onderzoek is onderzoek naar de lange termijn effecten van de inzet van ervaringsdeskundigen binnen het programma van Stichting Voorkom. Daarnaast zou het interessant kunnen zijn om een vergelijking te maken tussen het effect van gefilmde ervaringsverhalen en een persoonlijk gesprek met een ervaringsdeskundige.